

Akademik Šefket Krcić¹
Univerzitet u Novom Pazaru / University of Novi Pazar
Univerzitet u Tuzli / University of Tuzla

MUMINOVIĆEVA „FILOZOFIJA IDEOLOGIJE“
U EVROPSKOM KRUGU MIŠLJENJA
Analize – filozof u tranziciji: U povodu pet godina od smrti
filozofa dr. Rasima Muminovića (1935–2012)

MUMINOVIĆ’S PHILOSOPHY OF IDEOLOGY
IN THE EUROPEAN CIRCLE OF OPINIONS
Analysis - The philosopher in transition: On the occasion of
commemorating the 5th anniversary of philosopher
Dr. Rasim Muminović’s death (1935-2012)

Osnovicu ideologije čine kako nemoć uma da odgovori na neka vlastita pitanja tako i nesposobnost psihe da to prihvati i kada je shvatila. Inače je posve irelevantno hoćemo li to nazvati srećom ili pak prokletstvom, jer nesreća je za um što hoće i ono što se ne podaje njegovim moćima, a sreća psihe da ne mora uvijek znati kada će nastupiti ono što je spoznala (smrt). Slutnje što ga odvlače neizmjernosti prisiljavaju um da iznalazi imaginarna rješenja kada mu nedostaju prava koja bi pratila odgovarajuća zadovoljstva...

Rasim Muminović

Djelo *Filozofija ideologije*² je ne samo posljednja objavljena knjiga za života Rasima Muminovića već i njegovo životno trotomno djelo kojim se ovaj mislilac vinuo visoko u tokove evropske filozofije. Ovo djelo je došlo nakon

¹ Radove o filozofskim gledištima profesora dr. Rasima Muminovića objavljivao sam u sljedećim glasilima: „Univerzitetska misao“ (Univerzitet u Novom Pazaru), *Nezavisna revija „Sandžak“* (Novi Pazar), „Preporod“ (Sarajevo), „Glas islama“ (Novi Pazar), „Damar“ (Sarajevo), Časopis „Avlija“ (Rožaje) i drugim medijima. E-mail za kontakt: dr.s.krcic@uninp.edu.rs /

The papers on the philosophical views of Dr. Rasim Muminović were published in the following media: „Univerzitetska misao“ (University of Novi Pazar), *Nezavisna revija „Sandžak“* (Novi Pazar), „Preporod“ (Sarajevo), „Glas islama“ (Novi Pazar), „Damar“ (Sarajevo), *Časopis „Avlija“* (Rožaje) and other. Contact e-mail address: dr.s.krcic@uninp.edu.rs

² Muminović, Rasim (2000) *Filozofija ideologije*, El-Kalem, Biblioteka „Duh i vrijeme“, Sarajevo, 534 str. Recenzenti ovog prvog toma su prof. dr. Halim Mulaibrahimović i akademik dr. Vladimir Premec. Ovo djelo je izašlo zahvaljujući zauzimanju filozofa i šefa kuće Muhameda Mrahorovića.

sjajnih Muminovićevih djela: *Filozofija Ernesta Bloha, Ethos i ljudsko bivstvovanje, Ljudskost i povijesnost, Zarobljeni um* i drugih spisa. Kao takva, ova trilogija zaslužuje stručnu analizu u vidu preglednog ogleda. To bi bio naš pristup idejama u dijalogu sa Muminovićevom filozofijom.

Filozof Muminović, iako se u svojim raspravama – razvijajući vlastitu filozofiju ideologije – nije konkretno pozivao na Marksa i Bloha, ipak njihove kritičke i humanističko-utopijske ideje su prisutne u njegovom mišljenju. U tom okviru *ideologija* se javlja kao otuđena svijest u Muminovićevom mišljenju, prema kojem on iskazuje kritičke opservacije, upućujući na praktičnu bit čovjeka i njegov način življenja u otuđenom svijetu. U tom kontekstu, prema Muminoviću, čovjek odnosno individua se otuđuje u raznim ideologijskim oblicima, prije svega, u svijetu religije, prava, ekonomije i filozofije. On britko kritičkim jezikom ukazuje na dehumanizirane oblike koji se, usljed površne i tendenciozne pogrešne politike, manifestiraju u suvremenom društvu i koje vladaju kao tajne sile životom svakog čovjeka. U poimanju *filozofije ideologije* filozof R. Muminović je otišao daleko, čak dalje od svih do sad zapaženih interpretata ove vrste promišljanja svijeta. Prema njemu, cjelokupna „duhovna nadgradnja” jednog sistema mišljenja i vladanja ide kroz razne oblike ideologije, kao političke doktrine ili političkog nadzora, koje nameću pokreti i partije. U takvom vrtlogu ideja Muminović je izgradio jednu logičku argumentaciju različitih mišljenja kojom on naziva put ka otriježnjenju od ideologije, a što se manifestiraju usljed manifestiranja različitih interesa unutar jednog naroda ili države. U tom domenu ovaj originalni filozof je pokazao ne samo širinu svojih meditativnih proniknuća u stvar već i bogato iskustvo koje je namijenio promišljanju statusa svog bošnjačkog naroda kao i njegovoj zaštiti od potencijalnih agresora, koji su uvijek bili nošeni megalomanskim ideologijskim projektima kako bi potisnuli jedni druge.

Kritička dimenzija filozofije ideologije

Oni koji sebe smatraju prepametnima da bi se bavili politikom kažnjeni su tako što njima upravljaju glupaci.

Platon (423–347. pr. n. e.), prvi sistematski filozof, osnivač Akademije, prve visokoškolske ustanove na Zapadu

Ovim prijekornim Platonovim riječima često se znao filozof Muminović obraćati na značajnim filozofskim konferencijama, kada je želio malo bliže objasniti svoju viziju i političku poziciju, koja je uvijek bila nezavisna i bez

ikakve želje da se tom oblašću praktično bavi. Platon ga je u tom kontekstu izuzetno motivirao i usmjerio, njegovu kreativnu filozofsku energiju, na tumačenje sumraka ideologije, kao i uopće sumraka politike i njenih protagonista, tzv. političara, bolje reći, *politikanata*. U ovom kontekstu raspravljamo i želimo pristupiti tumačenju njegovog životnog djela u kojem se najviše unio nakon zaustavljanja agresije na Bosnu i Hercegovinu, koje je on nazivao *postideologijsko vrijeme*, pri čemu nije bio nimalo zadovoljan pomodarstvom i šminkanjem društvenih odnosa o navodnom osvajanju slobode za individue. Alternativa se, prema ovom misliocu, uvijek nazirala na filozofskom planu, da je moguće da čovjek postane čovjek iz domena Spinozine misli, da je čovjek najpotrebniji čovjeku, ali tako nešto u Bosni i na Balkanu nisu mogli ni međunarodni faktori, a ni domaći velikodostojnici da shvate i da pristupe, da Evropa, kako bi se izrazio Anri Levi, treba nešto naučiti od Bosne. Dakle, riječ je o jedinstvenom djelu iz domena *etike i suvremene analize totaliteta ideologija* koje porobljavaju ljudsku svijest i omogućavaju raznim diktatorskim režimima da manipuliraju širokim narodnim masama, čijim glasovima dolaze na vlast i dobijaju funkcije, a zatim se zbog svojih ambicija i funkcija distanciraju od svojih birača i svog naroda koji je njih birao. Takve izazove manipuliranja Muminović je nazvao „pervertiranom sviješću“, koja zaslužuje da se o njoj posebno socio-politički raspravlja.

Fenomen ideologije predstavlja jedan od ključnih problema promišljanja i kritičko-analitičkog istraživanja filozofa Rasima Muminovića. On je ne samo u svom trotomnom djelu *Filozofija ideologije* već i u brojnim svojim javnim istupanjima objasnio stručnoj i široj kulturnoj javnosti potrebu raskrinkavanja neprihvatljive ideologije koja se skriva pod maskom filozofije i suvremene kulture. Na taj način rahmetli filozof Muminović je bez distance reagirao na mnoge fenomene koji su dolazili naručeni iz Beograda, Zagreba ili Podgorice kao zvanični stavovi prema Bosni i Hercegovini i Bošnjacima uopće. Nažalost, obična javnost ne samo što nije bila kvalificirana da shvati te „naručene“ poruke već nije ni znala i aktualna politička garnitura Bosne i Hercegovine, kao suvremene države, kako bi izgradila i plasirala stav u javnosti prema brojnim ideologijskim podvalama i uputama, koje su predstavljale uvertiru u rat, a posebno za vrijeme rata kada je i nastao fundamentalni sadržaj njegovog životnog djela *Filozofija ideologije*, koja je došla kao snaga duha intervencije u stvarima filozofskog života u zemlji Bosni i Hercegovini. Na taj način filozof Muminović je kroz svoja istupanja na brojnim tribinama u Bosni i Hercegovini, zatim na turskim univerzitetima, njemačkim univerzitetima i drugim institucijama oštro osudio velikosrpsku, velikohrvatsku i velikocrnogorsku ideologijsku pretenziju prema Bosni i Hercegovini. On je to radio kao duboko svjesni pojedinac, po osjećaju svoje

odgovornosti i na taj način skretao pažnju na krugove koji su imali monopol za razvijanje i tumačenje teorijske pravno-političke misli. U tom smislu filozof Muminović kao da nije imao u Bosni sagovornika koji je znao da komentira odnosno interpretira njegove briljantne stavove koji su vodili saznanju progresivnog filozofskog mišljenja, a koji su prezentirani krajnje umjerenim erističko-dijaloškim tonom. Filozof Muminović je, koliko je nama poznato, uvijek imao jasnu poziciju da prepozna ideologijske pretenzije Beograda, Zagreba i Podgorice prema službenom Sarajevu odnosno Bosni i Hercegovini. Svi njegovi stavovi su bili nedvosmisleno formulirani na logičan i cjelishodan način u cilju izgradnje jedne ideologijsko-filozofske platforme.

Filozof Muminović, iako je živio i djelovao kao individua, veoma usamljeno, ipak je razumio vrijeme i situaciju u kojoj su se našli Bošnjaci i uopće država Bosna i Hercegovina i regija Sandžak, mnogo dublje od svoje generacije, pa čak i onih starijih. On ih je uvijek upućivao i pozivao da ne griješe i brzopleto ne potpisuju razne dokumente koji su vodili novoj opsadi i podjeli Bosne i Hercegovine. Zacijelo, on je imao značajan krug svojih poštovalaca, ali ne i istomišljenika. U biti, njemu nisu bili potrebni sagovornici kao istomišljenici, već oni koji misle svojom glavom, a ne kao organi vlasti, koji skupljaju istomišljenike, pa im se stranke raspadaju „kao kule od karata“. Na taj način je Muminović svojom filozofijom ideologije brinuo kako za slobodu ljudskih prava Bosne i Hercegovine tako i za razvoj filozofije kao strukovne djelatnosti u ovoj zemlji, o kojoj je nadahnjivao poznate evropske filozofe, među kojima su bili prije drugih, jedan Ernest Bloh, Gerhard Smit, Leferv, Garodi, Manhajm, Fink, Habermas i drugi. Od sarajevskog kruga filozofa, on se uz Filipovića, Ferida Muhića i Fuada Muhića (1942–1992) najviše uzdigao po kritici aktuelnog režima, kao i dogmatskih društvenih sistema koji su prethodili raspadu bivše Jugoslavije.

Riječ je o jednom od najopsežnijih filozofskih djela u novijoj literaturi. Nažalost, filozof ne može uvijek računati da svoje djelo objavi kad ga napiše, jer to ovisi od političkih struktura i njihove „dobre volje“ prema projektima koji prave filozofi, koji su za njih uvijek „sumnjivi“. Takav je slučaj i sa epohalnim djelom profesora Muminovića, koje zaslužuje posebnu pažnju i analizu, jer je u njemu dao jedan uzoran pregled ideja koje su lansirale razne ideologije, kao rašireni sistem uvjerenja i načina mišljenja i kategorija koje pružaju bitne ideje za programe političkog i društvenog djelovanja.

Pogled na prvi tom „Filozofije ideologije“ kao pervertirane svijesti

Podaci o svijetu tiču se života, a ponekad ih poručuje smrt. Pribavljeni od čula, oni se slivaju u svijest koja ih koristi zajedno s iskustvom u poslovima koje obavlja mišljenje potpomognutom logikom i imaginacijom u stvaranju cjelovite slike koju praktični um artikulira na dijelove.

Rasim Muminović

Gore citirana misao, kao moto i putokaz ideja, upućuje nas u promišljanje prvog toma *Filozofije ideologije*, čiji podnaslov glasi *Ideologijsko otrježnjavanje*. Filozof Rasim Muminović ju je posvetio svom profesoru dr. Gerhardu Šmitu sa Univerziteta u Bonu (Njemačka), koji mu je bio mentor prilikom svojih specijalističkih sudija u Njemačkoj, kao izraz zahvalnosti, i Fondaciji (zadužbini) Aleksandar von Humboldt, zatim Ernstu Blohu, zbog čega je i sâm, uz Bosnu, Njemačku znao nazvati svojom drugom duhovnom domovinom. Ovo djelo, pored Predgovora i bibliografije, kao i Pogovora na engleskom, koji je napisao za ovu priliku njegov kolega i prijatelj prof. dr. Halim Mulaibrahimović, profesor političke filozofije (sa Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, a u prijevodu prof. dr. Murata Dizdarevića), sadrži sljedeće teme: Prolegomena: A. Kritičko zasnivanje (*1. Buđenje i konsekvence podjela*), B. Povijesna odgovornost (*1. Prirodnost, iskustvo i ideologija, 2. Diktatura, pravda i njihovo opravdanje, 3. Zasjenjeni ideali, revolucionarnost i voluntarizam, 4. Kontingencija, odluke i humanum, 5. Priroda, povijest i čovjek, 6. Životnost, sloboda i nada*); Prvi dio: Utopis i logos svijeta: A. Onto--antropološki zbijanja (*Uvođenje*), B. Logos i spermatikos, C. Utopos i ideologos, D. Utopijska svijest i jurisprudencija, E. Utopijski aesthesis; Drugi dio: Ideologija – smjernice i stranputice: Pristup, A. Topos i smjernica ideologije (*1. Magičnost prostora, 2. Pogled na svijet, Methodes u svijet i svijest, 4. Horizont i pogled na svijet*), B. Stranputice i nalaženja (*1. Antinomičnost ideologije, 2. Ideološka svijest i praksa, 3. Priroda ideološkog i utopijskog*), C. Etimologija i praksa ideologije; Treći dio: Politika i javnost: A. Zagonetni ZOON politikon (*1. Umnost i državništvo, 2. Pravo i pravda, 3. Vrsta i pravo, 4. Autoritet i vlast*), B. Obzor političkih javnosti (*1. Slobodna volja, 2. Politika, 3. Alinijenatni politicum*), C. Javnost, D. Poredak i sloboda, Četvrti dio: Kritičko prosuđivanje i izricanje: A. Kritika, B. Kritičnost vlastitosti, C. Spoznajnost istine, D. Slobodatnost, E. Jezik i mišljenje; Peti dio: Filozofija, tolerancija i humanum: A. Filozofsko iskustvo, B. Kritička prijelomnost filozofije (*1. Teškoće prijelaza, 2. Zbilja i filozofija, 3. Tolerancija i kritika, 4. Promjenljivi humanizam*) i na kraju Logos povijesti.

Prema filozofu Rasimu Muminoviću, suptilnost i aksiološki osjetljivost od ideološke problematike tražile su putokaze za široka i cjelovita promišljanja svijeta, a posebno razotkrivanje i razobličavanje (kroz sučeljavanja) dijalektičkih tendencija datosti i tananijeg razumijevanja društvenog bića. On je mišljenja da je ideologija prvenstveno pervertirana svijest, koja je dovedena u vezu sa kritičkom tradicijom svjetskog, a posebno evropskog humanizma, koji se nosio posebno u tragičnom stoljeću sukobljavanja (20. vijeku) sa najreakcionarnijim ideologijama u svijetu. U tom smislu ključni problemi ove Muminovićeve kultne knjige nadovezuju se na misaone tokove njegovih ranijih publiciranih djela iz oblasti filozofije, prije svega, na djela *Ljudskost i povijesnost*, *Ethos i ljudsko bivstvovanje* i posebno *Zarobljeni um*, kao i na druge publikacije iz filozofije u kojima je intenzivno produbljivao svoje shvatanje svijeta i čovjeka u njemu.

Ključni sadržaji drugog toma *Filozofije ideologije*

Negativna ideologija nudi formalno moguće koje valja razlikovati od mogućeg definiranog mjerom poznatih uvjeta još neostvarenih i datih u formi hipotetičkih i problematičkih sudova, moralnih i estetskih simbola. Dinamičko sagledavanje pojava implicira i način nastojanja i nestajanja pojava.

Rasim Muminović

Filozof Muminović je *drugi tom* svoje *Filozofije ideologije*³ objelodanio kroz tumačenje i analizu destruktivnih ideologija XX stoljeća. Ovaj tom, koji je po svom sadržaju najobimniji (ima oko 600 stranica), autor je posvetio svojoj sestri mr. Fatimi Muminović-Polesić, koja je najdublje razumjela njegovu filozofsku samoću i imanentno osjećanje svijeta.

Muminović je u drugom tomu svoje *Filozofije ideologije*, pored *Predgovora*, zatim opsežne bibliografije i revijalne aktualnosti, kao i *Pogovora*, koji je isto tako sačinio prof. dr. Halim Mulaibrahimović (profesor Fakulteta političkih nauka, izvrsno preveo na engleski dr. Murat Dizdarević), obradio kroz sljedeće krugove promišljanje svijeta: Uvod (1. Upitnost prirode, 2. Kontroverze o ljudskoj prirodi, 3. Iracionalizacija rata); Prvi dio: Reprezentativne destruktivne ideologije 20. stoljeća (Aroma krize); I. Fašizam (1. *Približavanje*, 2. *Društvene pertubacije*, 3. *Zajednica i jedinka*, 4.

³ Muminović, Rasim (2000) *Filozofija ideologije*, El-Kalem, Biblioteka „Duh i vrijeme“, Sarajevo, 572 str. Recenzenti ovog toma su prof. dr. Halim Mulaibrahimović i akademik dr. Vladimir Premec. Ovo djelo je izašlo zahvaljujući zauzimanju filozofa i šefa kuće Muhameda Mrahorovića.

Država i fašizam, 5. Sistem i ideologija, 6. Moralnost i politika); II. Nacizam (1. Revanšizam, 2. Organizacija i vlast, 3. Logorska zla, 4. Nacistička ideologija i psihologija, 5. Umjesto zaključka); III. Staljinizam (1. K problemu, 2. Revolucija i vlast, 3. Staljin, 4. Staljin i partijsko rukovodstvo, 5. Procesi i nesnalaženja, 6. Stradalništvo seljaštva, 7. Vojska i vlast, 8. Intelektualci i marksizam, 9. Apsurdi satrapskog sistem); Odmjeravanje, Drugi dio: Subideologije i stradalništvo Bošnjaka (Umjesto uvoda); IV. Velikosrbizam (1. K pojmu, 2. Srpska vlast, 3. Korupcija i politika, 4. Četništvo i njegova destruktivnost, 5. Partizani i četnici, 6. Velikosrpska ideologija, 7. Srpski despotizam); Dometi izopačene svijesti; V. Velikokroatizam (1. K problemu, 2. Konstituiranje ustaške organizacije, 3. Ustaška aktivnost, 4. Ideologijska mistifikacija); Tragičnost ljudskog dijeljenja; VI. Stradalništvo Bošnjaka (1. Uvod, 2. Bosna, 3. Patareni, 4. Autonomaštvo, 5. Duh kulture, 6. K duhu tradicije, 7. Traganje i stradanje, 8. Mladi muslimani), Treći dio: Sloboda i socijalistički voluntarizam (1. Na putu ka zavičajju); Antinomičnost slobode (1. Teškoće razumijevanje slobode, 2. Tvorevine slobode i neslobode, 3. Humanum i sloboda drugih); VII: Birokratska svijest i politika (1. Birokracija i politika, 2. Partija i degradacija ličnosti, 3. Birokracija i iracionalne moći, 4. Nacionalna svijest i demokracija, 5. Sistem i predstavljanje, Historija i birokracija, 7. Intelektualci).

Fundamentalni problemi trećeg toma *Filozofije ideologije*

Ljepota i humanizam su vrijednosti čijim objektiviranjem umjetnost ostvaruje svoju svrhu. Ljepotom stremljenje nadvremenosti na humanom – ljudskom dostojanstvu, koje simbolizira nadvremenost. Poput ljepote date u transcenciji vremena, ljudsko dostojanstvo transcendiraju pragmatiku i utilitarnost ljudskog života. Stoga su robovanje vremenu i materijalnosti ispod razine ljepote i ljudskog dostojanstva.

Rasim Muminović

U trećem tomu *Filozofije ideologije*⁴, koja isto tako nosi podnaslov *Ideologijsko otrježnjavanje*, filozof Muminović raspravlja o izazovima novog milenija. Ovo je posljednje za života objavljeno djelo filozofa Muminovića i posvećeno je žrtvama Srebrenice. U ovom djelu autor je,

⁴ Muminović, Rasim (2010) *Filozofija ideologije*, El-Kalem, Biblioteka „Duh i vrijeme“, Sarajevo, 460 str. Recenzenti ovog djela su prof. dr. Enver Halilović i prof. dr. Mehmed Dedić. Ovo djelo je izašlo zahvaljujući zauzimanju izdavača Selima Jarkoča, kao i urednika Mustafe Prljače i Mehmedalije Hadžića.

pored Predgovora i Pristupa, obradio sljedeće teme: *Tehnika, rad i svijest, Tehnika i kapitalistička era*, I. Svijet, priroda i društvo – *Filozofija i svijet, Filozofija vizija svijeta, Priroda i znanost, Spoznaja prirode i etike, Svijet i društvo, Karakter društvene zakonitosti, Svijet i povijest*; II. Ekologija, tehnika i civilizacija – *Ekologija i čovjek, Filozofsko određenje čovjeka, Historijska spoznaja, Mjera i normativnost života, Civilizacijski kosmos*; III. Ideologija i kritika – *Antinomičnost ideologije, Determinacija i frustracije, Marginalije o ideologiji i destrukciji, Tolerancija i kritika, Fantomi zarobljenog uma, Hegemonističnost jedne ideologije, Idolopoklonički korijeni, Zavičajnost i Bošnjaci*; IV. Tragika, ethos i umjetnost – *Tragika civilizacija, Odbrana dostojanstva, Sloboda, sigurnost i rat, Tiraniziranje uma i dostojanstva, Moralna hipokrizija svijeta, Nacionalizam kao negacija umjetnosti*, „Kraj“ *povijesti i filozofija*.

Za Muminovića ideologija je bila i ostala *konceptualna shema* sa praktičnom progoniteljskom primjenom. U tom smislu ona je dobila dva značenja: filozofsko i pejorativno, tj. ono pogrdno. Ideologija druge osobe može se smatrati za pojavu koja iskrivljuje i prurušava stvarni *status quo* (lažna svijest). Prema tome, obećanja da se politička filozofija i moral mogu osloboditi ideologije obično su, prema profesoru Muminoviću, uzaludna, pošto navodno pročišćeni i čisti programi ovise, primjera radi, od određenih shvatanja ljudske prirode, onoga što se smatra za ljudski napredak i uvjeta na kojima su utemeljeni.

Konkretno, kada je filozofija ideologije u pitanju, ovdje se profesor Muminović kreće kroz polje ne samo kritičkog duha već i daljnjeg razvijanja zadaće anticipirajuće funkcije svijesti koja otkriva jedno intenzivno stajalište za samopoštovanje. Prema njemu, ni danas nisu ujednačena mišljenja o tome da li ideologija pripada metodi mišljenja, kritici znanosti ili pak čini gnoseološku, antropološku ili aksiološku problematiku. Jednostavnija su u tome da ljudska spoznaja, nastajanje i djelovanje podliježu pretežno ideologijskom determinizmu, te da ideološki karakter mišljenja prolazi iz različitih slojeva realnog, iz nerealne analize fenomena, odnosno iz nedostatka slijeda tačnog mišljenja. U tom konceptu kreće se filozofija ideologije, ako shvatimo ideju paradigmatičnim modelom našeg poimanja svijeta, ideali su tada određene praslike toga poimanja, zapravo, ideje prema kojima se ravnaju naša shvatanja života, htijenje i djelovanje te rang vrednovanja. S druge strane, dok su ideje mnogoznačne, uprkos vezanosti za djelovanje, ideali su posve određeni i jasni, srasli sa našim prosuđivanjem i moralnim habitusom. Zato Muminović upućuje na kritičko mišljenje, gdje se čovjekov svijet reflektira kroz susrete počev od čovjeka lišenog osjetila i logičkog zaključivanja, pa sve do susreta svijeta snova. Jasno, u vanjskim

odnosima ideologija ima primat u formiranju budućnosti čovjeka i ona se nameće u novom vremenu kao novo srednjovjekovlje koje se fundira u društvu ispunjenom strahom i upućuje na zabrinutost. Upravo ta zabrinutost je prisutna u glavama filozofa kako da spase filozofiju od sve razarajuće ideologije, koja se manifestira kroz ideologiju sve prisutnijeg globalizma. No, s druge strane, kreacija filozofije i uopće kreacije duha ne treba zabrinjavati filozofiju koja se i danas u vremenu razvoja tehnike i informacionih tehnologija uvijek pita za sebe i otvara nove puteve mišljenja. U tom pravcu mnogo novina u cilju ne samo emancipacije već i otrježnjenja čovjeka nosi sa sobom Muminovićevo trotomno djelo *Filozofija ideologije*: prvi tom: *O ideologiji i trezvenosti*, drugi tom: *O destruktivnim ideologijama XX stoljeća* i treći tom: *O izazovima novog milenija*. Možemo sažeto reći da autor u ovom djelu kritički tematizira militarističku tehniku, gdje je suptilnom filozofskom analizom došao do spoznaje da se duhovno stanje svijeta nalazi u teškoj krizi, a kao dokaze – ona vodi interkontinentalne ratove pomoću raketa i atomskih bombi. Ako neko ne prihvati takvu ideologiju, ili mora šutjeti ili će u protivnom biti života gonjen. Zato je Evropska unija pokrenula više inicijativa u vezi sa konkretnom saradnjom sa Amerikom koja demonstrira prvorazrednu moć i silu.

Filozofski metod mišljenja

U Muminovićevom sistemu mišljenja filozofija se javlja kao centralni kritički oblik teorijske djelatnosti koji prožima cjelokupnu društvenu svijest i, u biti, predstavlja najcjelovitiji pogled na dunjaluk/svijet. Karakter filozofskog metoda mišljenja uvjetovan je stepenom znanstvenih znanja i ljudske praktičnosti, ali dominirajućim interesima određenih ili vladajućih krugova mišljenja u jednom društvu. Dakle, filozofija se manifestira kao metod/način mišljenja i promišljanja stvarnosti u cjelini, kao oblik teorijske aktivnosti, koja teži da zahvati cjelinu stvari i utvrdi ono što je opće, zajedničko, što važi za sve postojeće. U tom smislu ona može i treba biti oslonac drugim znanostima za njihov razvoj.

Filozof Muminović ukazuje na sâm problem i smisao ideologije⁵, kao oblika društvene svijesti, kojem pripadaju različita značenja, a koja se uglavnom

⁵ Ideologija (fr. *ideologie*), učenje o idejama (pojedinih disciplina); općenito: nazor na svijet i život na temelju određene teorije, uvjerenja. U vrijeme Napoleona I (1769–1821) riječ *ideolog* imala je negativan prizvuk kao ironična oznaka za neposrednost da se shvati bit realnosti (političkog i društvenog života). Termin ideologija polazi od grčke riječi *idea* – misao i *logos*, znanje, u bukvalnom prijevodu znači znanost o idejama, koji su prvi upotrijebili francuski prosvjetitelji Kondijak (1715–1780) i Desti de Trasi (1754–1836),

moгу svesti na šire i uže značenje ovisno od problematike i konteksta o kojem se raspravlja. Jasno, ideologija predstavlja ukupnost društvene svijesti određenih društvenih grupa i društvenih zajednica, a po užem značenju ideologija je specifična društvena pojava u kompleksnoj društvenoj svijesti, manje ili više netačna, iluzorna, ograničena, nepotpuna, kriva ili „iskrivljena“ svijest. Zato Muminović nastoji da filozofski promišlja značenje ideologije iz razloga što je dosadašnje proučavanje ovog fenomena društvene svijesti nedovoljno određeno, s jedne, ili je sinonim drugih termina (klasna svijest, nacionalna svijest, idejna nadgradnja i sl.), s druge strane. Dalje, uže značenje ideologije ima u vidu problematiku čija se sadržina odnosi na specifičnu pojavu u društvenoj svijesti, tako da je ovo značenje mnogo više raspravljeno i prisutno u sociologijskim razmatranjima zapadnih eksperata.

Prema Muminoviću, ideologija je put odnosno filozofija ideologije koja se u njegovom sistemu mišljenja pojavljuje, kao klasna – slojna svijest jednog elitnog dijela naroda kojim hoće da izađe iz stanja *zarobljenog uma*⁶.

imenujući svoju filozofiju ideologijom, a sebe su smatrali ideolozima, s ciljem da izgrade teoriju koja se razlikuje između znanosti o duhovnim znanostima o materijalnim pojavama ili fenomenima. Od brojnih drugih teoretičara koji su se zanimali, odnosno bavili ovom problematikom, trebalo bi spomenuti znamenitog engleskog filozofa F. Bekona (1561–1626), koji je po poimanju nekih teoretičara i historičara filozofije prvi razvio teoriju o ideologiji, baveći se objektivnim uzrocima raznovrsnih zabluda, sa ciljem da se suprotstavi sholastičkoj filozofiji i omogućiti daljnji razvoj znanosti. U filozofiji Marxovog naslijeđa ideologija je oznaka za iskrivljen oblik i sadržaj svijesti, što je opet adekvatan izraz samih otuđenih odnosa u društvenoj stvarnosti. O tome je Engels pisao: „Ali se svaka ideologija, čim se pojavi, razvija dalje, nadovezujući se na dati materijal predstave izgrađuje ga dalje. Inače ona ne bi bila ideologija, tj. bavljenje mislima, kao samostalnim suštinama, koje se neovisno razvijaju i potčinjavaju samo svojim vlastitim zakonima. Činjenica da materijalni uvjeti života ljudi, u čijim glavama se taj misleni proces odigrava, na kraju krajeva, određuje tok toga procesa, ta činjenica neizbježno ostaje van svijesti ovih ljudi, jer bi inače bilo svršeno s čitavom ideologijom“ (F. Engels: *L. Feuerbach i kraj njemačke klasične filozofije*, 1947, str. 53). Hegel je ideologiju nazvao apstraktnom metafizikom, jer određenja mišljenja ne obrađuje dijalektički. Prema tome, ideologija (*Ideology*) je termin koji se ponekad koristi da, neutralno ili čisto deskriptivno, referira na bilo koji sistem međusobno povezanih ideja. Najčešće se koristi u pejorativnom smislu da referira na sistem pogrešnih ili suštinski pristrasnih ideja. Dalje, ideologija (*grčki* idea i logos znanje o idejama) je svaki rašireni sistem uvjerenja, načina mišljenja i kategorija koje pružaju osnovu za programe političkog i društvenog djelovanja, konceptualna shema sa praktičnom primjenom. Desti de Trasi uveo je termin *ideologiste*, a kasnije *ideologie*, za posebno žigosanje filozofa u doba Napoleona koji su imali simpatija prema republikanskom uređenju (onih oko samog Destija de Trasijsa). Marx i Engels koristili su ovaj termin da označe navodno objektivna vjerovanja koja ustvari samo održavaju materijalne uvjete života, dok je Majnhajm pod ideologijom podrazumijevao grupu vjerovanja u kojoj postoji razlika između objavljenih i skrivenih motiva i razlikovao djelimičnu od potpune ideologije. Za Kvajna ideologija je sinonim za značenje. Ideologija se često dovodi u kontrast s pragmatizmom.

⁶ Muminović, Rasim (2000) *Zarobljeni um*, Harfo-Graf, Tuzla.

Ideološka vladajuća uvjerenja i opredjeljenja se uzdižu uz pomoć vladajućih grupacija iznad društva, zajednice, zbog toga se ideologijska svijest jednom stranom uvijek pojavljuje kao svijest koja odgovara realnoj stvarnosti, a ona se kao takva manifestira kao „iskrivljena“, što znači netačna svijest, koja vuče društvenom regresu, involuciji, tj. nazadovanju.

Filozofsko iskustvo – politički diskurs

U tom kontekstu Muminovićevo filozofsko iskustvo i politički diskurs potvrđuju da svaka društvena grupacija koja se učvrsti na vlasti teži da je očovjekovječi ili da je što više produži, tako da njena ideologija prestaje biti društveno progresivna, jer sve više postaje neosjetljiva za stvarne potrebe društva. To su neke paradigme i pretpostavke uvjeta za pobjedu nove ideologije, koja sve više postaje društveno situirana i ne osjeća istinske potrebe društva u cjelini. U tom cilju istraživači izgrađuju mehanizme kako da se dođe do nove ideologije i da se izađe iz stanja zarobljenog uma, koji ne daje garancije za društvenu stabilnost i progres. U svakom slučaju, Muminović je svjestan da čistih ideologija nema, ali se ovom problematikom on pozabavio da bi objasnio teško stanje naroda kojem pripada, kao i da ukaže na putokaze kako da se zaštiti od razarajućeg utjecaja stranih ideologija, koji posebno u negativnom predznaku djeluju na daljnji statut emancipacije Bošnjaka u Bosni i Hercegovini, u Sandžaku i na Balkanu. Otuda i svakodnevna borba svih društveno-političkih grupacija, smatra Muminović, za svoju „čistu ideologiju“, za odbacivanje svih onih elemenata koji otežavajuće djeluju na ideologijske ciljeve. U tom pravcu njegovo suprotstavljanje vladajuće velikosrpske ideologije na Balkanu sa drugim ideologijama od egzistencijalnog je značaja za opstanak Bošnjaka kao autohtonog naroda na Balkanu. Ta borba je vrlo žestoka, ali je svakako riječ o jačanju društveno-političke moći određene pozicije vladajućih struktura u zemljama bivše Jugoslavije. Danas u uvjetima razvoja političkog pluralizma najčešće raspravljamo o ideologijama različitih političkih grupacija/stranaka. Pritom treba imati u vidu činjenicu da političke partije teže da izražavaju ne samo interese i ciljeve svoga članstva već interese i ciljeve širih društvenih slojeva. Od uspjeha u tom smislu ovisi koja će politička stranka zadobiti povjerenje birača na slobodnim demokratskim izborima.

Muminović je mišljenja da djelovanje ideologije na stanje društvene svijesti pa i na znanost može biti pozitivno ili negativno, ali je najčešće negativno. Takav je bio slučaj i sa prevaziđenom komunističkom ideologijom. U druge odlike ideologije spadaju sljedeće funkcije, to su: *integrativna, mobilizatorska i usmjeravajuća*. Njihova suština se ogleda u zblizavanju,

povezivanju i objedinjavanju određenih političkih grupa ili partija. U takvom postupku postiže se oformljena svijest pripadnosti društvenoj strukturi, gdje pojedinci smatraju da je položaj u društvu istovremeno od historijskog značaja kao i za budućnost. Naravno, to nisu svi elementi koje navodi Muminović u svom trotomnom djelu *Filozofija ideologije*, gdje iscrpno prezentira stanje u novom mileniju sa mogućnošću usmjeravanja društva i njegovih socijalnih demokratskih vrijednosti.

Ustvari, autor ispituje stanovište tiranske ideologije, tj. neprestanu borbu između dobra i zla, što je ključni etički problem od Sokratovog vremena do danas, odnosno ukazuje na sve elemente nasilja, posebno historijskog nasilja nad narodom. Prema njemu, tiranska ideologija vlada i zavodi red preko širenja straha na planeti. On konstatira da naš um tu daljinu borbe ne može dosegnuti, pogotovo kretanje nebeskog tijela asteroida, kao i brzinu kosmičkih planeta. Ukoliko do toga dođe, prema ovom autoru, neizbježan je smak svijeta. Promišljajući ovdje na margini ovog jedinstvenog djela, slobodni smo konstatirati da nam je školstvo danas i shvaćanje uopće filozofije takvo da će proći i dva stoljeća da se pojavi neki novi znanstvenik ili filozof poput Ničea i Hajdegera koji bi nadmašio Muminovićevu promišljanje svijeta.

Naravno, kada raspravljamo o Muminovićevom fundamentalnom djelu o filozofiji ideologije na ovako malom prostoru, ne možemo biti zadovoljni takvim pristupom, jer potrebna je čitava jedna knjiga ili velika studija da se objasni ovo djelo, što smo u ovom kontekstu očekivali od našeg najuglednijeg filozofa dr. Ferida Muhića, koji bi sa svim svojim vizijama znao da objasni Muminovićevu filozofsku poziciju. Međutim, smatramo da nikad nije kasno i vjerujemo da će uvaženi F. Muhić i drugi agilni bošnjački filozofi obratiti malo veću pažnju na ovo djelo, poput njemačkih filozofa, koji svoje najozbiljnije diskusije posvećuju Hajdegerovom djelu *Bitak i vrijeme*. U tom smislu živimo sa uvjerenjem da takvo djelo, kao što je *Filozofija ideologije*, koje je u najtežem vremenu cinizma i netolerancije napisao ovaj autor, nadam se da ćete mi povjerovati, nisu mogli napisati ni jedan, tako čuveni Noam A. Čomski (1928, SAD), niti jedan Jürgen Habermas (1929, Njemačka), kao najveći živeći umovi na svijetu danas. Ako u ovu hipotezu autora ne vjerujete, uporedite gledišta ovih mislilaca, pa će vam biti jasno da je Muminović daleko iznad njihovih filozofskih gledišta.

Sumrak ideologije Muminović je sagledao dalekosežno i smatramo da ovo djelo treba svaki ozbiljni intelektualac proučiti kako bi shvatio ne samo sadašnjost već i budućnost na surovim balkanskim prostorima.

Završni osvrt na *Filozofiju ideologije*

Muminović je u fokusu svoje originalne filozofske misije svijeta razvio ideje koje su značajne kako za Bosnu tako i Zapadnu Evropu. U svojim brojnim raspravama i diskusijama on se kritički odnosi prema fašizaciji i staljinizaciji suvremenog društva. Prema tome, njegovo djelo treba poimati kao istinsko otrježnjenje od prisustva destruktivnih ideologija koje, nažalost, egzistiraju uprkos kritičkim aspektima humanističke filozofije.

Kad pažljivo pogledamo u strukturu i sadržaje ovog vrhunskog i kulnog djela, možemo konstatirati da poslije pojavljivanja kantovske filozofske trilogije prije skoro dva i po stoljeća, *Kritike čistog uma*, *Kritike praktičnog uma* i *Kritike moći suđenja*, ovo je prvi takav poduhvat kojim je vraćeno dostojanstvo i ugled filozofiji ne samo u Bosni i Hercegovini već i u Evropi. Međutim, taj Muminovićev etički i kritički aspekt viđenja suvremene filozofije društva doživio je pravu dramu i opstrukciju od pojedinih kolega zbog pogrešno shvaćenog rivaliteta. U tom pravcu ovo djelo je doživjelo izuzetan prijem kod pojedinih mislilaca kako u Bosni i Hercegovini tako i Sandžaku i Njemačkoj. O tome postoji i kolegijalna rasprava nedavno u Sjenici (u povodu obilježavanja stogodišnje Sjeničke konferencije, 1917–2017) sa eminentnim filozofom akademikom Feridom Muhićem, koji se vrlo precizno izrazio o Muminovićevom djelu *Filozofija ideologije*, da je ono najsvjetliji izraz bošnjačke filozofske duhovnosti i da je ovo djelo na samom vrhu u suvremenoj filozofiji. U tom pravcu on je predložio da se ime filozofa Rasima Muminovića treba dostojanstveno sačuvati i njegovim imenom otvoriti filozofsko-etičke dijaloge upravo u Sjenici, gdje je rođen ovaj mislilac. Nadam se da će ove riječi znati da realiziraju zvaničnici grada Sjenice.

Nažalost, bez obzira na visoku Muminovićevu kotiranost u bošnjačkoj kulturi i filozofiji, kao i njegovo prisustvo u tokovima evropske filozofije, a posebno za vrijeme kreativnih kritičkih diskusija u periodu djelovanja „Korčulanske ljetne filozofske škole“ (1964–1974), gdje je ovaj filozof bio u društvu eminentnih evropskih filozofa, prije svega, Bloha, Leferva, Akselosa, G. Petrovića i drugih, nikada se nije otvorila jedna široka kolegijalna rasprava o njegovom djelu, a posebno o kritičkom preispitivanju trotomne *Filozofije ideologije*. Na taj način ovo je jedan o prvih priloga koji se direktno tiču poimanja ovog segmenta Muminovićeve filozofije.

Prilog filozofskoj kritici staljinizma⁷

Na sovjetskom društvu dokazivana je nemogućnost ljudi da uredi život prema vlastitoj viziji humanuma, aludirajući pritom na Marxov koncept socijalizma koji tobože ostvaruje to društvo, dok je srpski tiranizam uziman za primjer neostvarivosti onoga što je zagovarano u Jugoslaviji, čime su u oba slučaja kompromitirane ideje socijalizma i ideja demokracije. U tim sukobima mišljenje se reduciralo na sredstvo, a ne na utvrđivanje istina posredstvom spoznaja, te je stoga i lišeno objektivnosti prosuđivanja i adekvatnosti zaključivanja.

Rasim Muminović

Da kritika staljinističkog fenomena kao totalitarizma nije završena, svjedoči i ova knjiga bošnjačkog filozofa Rasima Muminovića (Sjenica, 1935. – Sarajevo, 2012), redovnog profesora Sarajevskog univerziteta, autora značajnih djela i studija. U studiji *Staljinizam ili apsurdni jednonumlja* Muminović nastavlja i dalje razvija humanističku kritiku staljinizma koju su u Bosni posebno radili bošnjački filozofi, akademik dr. Muhamed Filipović (1929), rahmetli dr. Fuad Muhić (1944–1991), akademik dr. Enver Halilović (1954).

Da podsjetimo, nakon prve javne političke kritike Staljinove teorije i prakse 1948. godine od KPJ, javila se čitava plejada filozofa bivše Jugoslavije koji su sa stanovništva humanizma kritizirali staljinizam. Ovdje ćemo navesti neke od tih imena: dr. Mihailo Marković, dr. Gajo Petrović, dr. Predrag Vranički, dr. Andrija Krešić, dr. Bogdan Šešić, dr. Milan Kangrga, dr. Vjekoslav Mikecin, dr. Miloje Petrović, Zagorka Radulović i drugi. Od evropskih filozofa koji su se posebno istakli kao kritičari staljinizma su: Herbert Markuze, Ernest Bloh, Đerđ Lukač, Karel Kosik, Lešek Kolakovski, Anri Lefevr, Rože Garodi, Žan Pol Sartr, Gremši i drugi.

Raspadom bivše Jugoslavije (1991) i njenog anahronog nacional-komunističkog režima staljinistički fenomen, kao totalitarističko jednonumlje fizičkog i psihičkog porobljavanja čovjeka i društva, nije propao, bolje reći, nije otišao u zaborav.

⁷ Muminović, Rasim (1998) *Staljinizam ili apsurd jednonumlja*, Filozofski fakultet, Tuzla (za štampu su je preporučili kolege: dr. Enver Halilović i prof. dr. Mehmed Dedić).

Za razliku od spomenutih kritika staljinizma filozof Muminović ide dalje u svojim stručnim i komparativnim analizama. U tom kontekstu, autor fenomen staljinizma sagledava u konstelaciji svijeta s jasnim ciljem da se definira međunarodna uloga Rusije, koja mijenja režime i nazive, a ne i reakcionarnu politiku prema određenim narodima i državama. Zato Muminović takvu destruktivnu ideologiju staljinističkog fenomena s pravom upoređuje se srpskim despotizmom u bivšoj Jugoslaviji kao i sa fenomenom „istrjebljenja poturica” (1711). Sve te ideologije su se na najgrublji način sublimirale u političkoj i ratnoj ideologiji Aleksandra Rankovića i Slobodana Miloševića, a koja je izražena na projektu „velike Srbije”, gdje je najveće i najkrvavije konsekvence podnijela država Bosna i Hercegovina i njen većinski narod Bošnjaci, samo zato što pripadaju muslimanskom povijesnom krugu.

I, konačno, treća destruktivna reprezentativna ideologija je staljinizam, koji je građen na pogrešnoj recepciji Marxove misli i ogromnog prostranstva ruskog svijeta, koji je mogao biti obuhvaćen samo pod uvjetom da se stvori totalitarni sistem i iznađu odgovarajuće snage koje bi ga održavale, što je Staljin ostvario. Pa smo tako umjesto socijalizma dobili *premijeru pakla* na planeti Zemlji.

Kao aneks tim destruktivnim oblicima ljudske aktivnosti javljaju se dva oblika, a to su: 1) velikosrbizam i 2) velikokroatizam. Subideologije su zato što nemaju ni približne pretpostavke za ideološko utemeljenje, a pretendiraju prvenstveno na posljednje istine. One se utemeljuju na suludoj i apsurdnoj grabežnosti svih nosilaca koji time ispoljavaju najprimitivniji egocentrični grabežni poriv i iskazuju iskonsku poremećenost svojih nosilaca.

Muminovića studija o staljinizmu relevantnom argumentacijom i činjenicama dokazuje kako je ova destruktivna ideologija na najvulgarniji način kompromitirala humanističke ideje socijalizma. U svoj toj svirepoj igri krvi i tla najviše posljedica, pored intelektualaca, doživjele su obmanute mase, zbog čega je stradalo više od deset miliona nedužnih ljudi (po raznim kazamatima i koncentracionim logorima) kao i brojna materijalna dobra. Na osnovu gnusnih laži Staljinova klika je na najbrutalniji način likvidirala brojne intelektualce, pisce i mislioce. Mnogi su se dali u bjekstvo i našli azil, poput Solženjicina i drugih, u inozemstvu. Autor slikovito pokazuje stanje i imenuje ga „zemaljskim paklom” i manipuliranjem masama, kao dominacijom nad čovjekom. U takvoj konstelaciji ponižavanja staljinizam je čovjeka sveo na puko sredstvo revolucije. Otuda, prema Muminoviću, s pravom E. Bloh imenuje odnosno određuje staljinizam kao promijenjeni vozni red revolucije!

Autor upućuje na Marxovo mišljenje revolucije, kao i na radikalne dogmatske promjene koje su demonstrirali Lenjin i posebno Staljin. On brojnom filozofskom argumentacijom izvodi dokaze nastanka i održavanja staljinističke destrukcije i udaljavanja od autentične Marxove slike svijeta.

Pored instruktivnog predgovora i uvoda profesor R. Muminović ne samo filozofski već i politikološko-sociologijski baca kritičko svjetlo na staljinistički totalitarizam, ukazujući pritom na brojne ekonomske i socijalne posljedice. Dalje, on analizira probleme revolucije i vlasti, zatim Staljinovu paranoidnu psihu, partijsko rukovodstvo, razne procese i nesnalaženja, stradalništvo seljaka, vojsku i rat, odnos intelektualaca prema marksizmu te apsurdne satrapskog sistema i druge teme. Jasno, konfrontaciju fašizma, nacizma i staljinizma autor poima kao njihovo jedinstvo dato u jednoj riječi, „totalitarizam”.

Stoga je autor u svojim istraživanjima i meditiranjima na koncu XX stoljeća još jednom skrenuo pažnju na staljinistički totalitarni fenomen, na jednu svojevrsnu monstruožnu ideologiju, koja je gušila i suzbijala osnovna svojstva ljudima, prava čovjeka i naroda.

Zacijelo, riječ je o jednoj vrlo teškoj temi, međutim, nezaobilaznoj ako želimo stvarati društvo slobodnih ljudi, da ne idemo daleko, bez obzira što će neko reći „staljinizam je mrtav”. S druge strane, bez obzira na promjene koje su se dogodile, kao i agresiju koju su Bosna i Hercegovina i njeni nedužni građani doživjeli u periodu 1992–1995, kao i na sva zbivanja u našem okruženju, uvjeravaju nas da je totalitarizam ukorijenjen u svijesti ljudi, da je, kao takav, postao uobičajeni način ponašanja, pokazivanja moći i dominacije. O tome svjedoče postojanja raznih društava iz kojih je odsutna tolerancija, nepoštivanje drukčijeg mišljenja, jedino demonstriranje sile i straha. Sama agresija i ratno stanje potenciraju politiku totalitarizma, pa smo stoga uvijek u opasnosti od prisustva staljinizma, kao kriterija i kao načina vladanja. O tome najilustrativnije govore primjeri postkomunističkih režima zemalja bivše Jugoslavije, zemalja bivšeg SSSR-a i drugih evropskih država. To je, kako autor kaže, „spoj autoritarnog nacionalizma, mitskog iracionalizma, militantnog antikomunizma i antisemitizma. U staljinizmu je, međutim, kardinalni sukob humanističke vizije budućnosti ljudskog roda i uvjeta koji nameće genije zla – putem monopolističke partije i diktatorskih formi terora. Kao takav, staljinizam ostvaruje teror pomoću partijskog državnog aparata i njihove izrazite birokracije gušenjem političkih sloboda, osamostaljivanjem tajne policije, što je bilo moguće u uvjetima nerazvijenog proletarijata, niskog obrazovanja i kulturnog stupnja naroda, tradicije političkog apsolutizma, kapitalističkog okruženja, nasrtaje na sistem iznutra i

spolja, monolitnosti i militarizacije partije koja širi kult ličnosti i njegovu harizmatičku slavu.”

Bez sumnje, ovom studijom filozof R. Muminović je konstruktivno na djelu pokazao svoju široku informiranost i upućenost u tokove moderne filozofske i političke misli. Njegova humanistička kritika staljinističkog fenomena, koja je ujedno i kritika iracionalizma i nacizma na svim meridijanima gdje niču, predstavlja dragocjen prilog kritičkog rasvjetljivanja totalitarističkih društava. Ujedno, Muminovićeva kritika staljinizma na koncizan i filozofski način prikazuje apsurdnost i drugih ideologija, poput fašizma i nacizma. Zato je ova knjiga veoma dragocjena ne samo za studente već prvenstveno za mlade političare i novinare. Njihovo upoznavanje sa sadržajem ove kritičkoistraživačke studije pomoći će istinskom prakticiranju, posebno u pospješivanju demokracije kao istinskom stanju humanih odnosa među ljudima i, prije svega, otklanjanju onih negativnih naboja koji su smetnja demokratskom i kulturnom upravljanju i ljudskom življenju.

Polazeći od tih realnih faktora preobrazbe nauke u tehniku, autor se odlučio da proanalizira one reprezentativne destruktivne ideologije koje su čovječanstvo uvukle u dva krvava svjetska rata. Zato ovaj izdavački poduhvat treba pozdraviti jer u cijelosti predstavlja dragocjen doprinos razvoju filozofijske kritike staljinizma na bosanskim prostorima i šire. Zacijelo, ova studija omogućava kako studentima tako i drugim čitateljima da prepoznaju staljinističke negativne tendencije koje se i danas ispoljavaju na različite načine u društvu balkanskih naroda.

HRONOLOGIJA **života i stvaralaštva dr. Rasima Muminovića (1935–2012)**

Bošnjacki i evropski filozof

- **1935.** – 22. aprila, na Dan planete Zemlje, rodio se u Trijebinama (Sjenica) u Sandžaku. Roditelji: Hifzo ef. imam i majka Hajruša, rođena Biberović, sin dr. Mirza Muminović, istaknuti medicinski ekspert (Sarajevo), sestra dr. Fatima Muminović-Pelesić, književnica i profesorica Univerziteta (Sarajevo), brat Šahman Muminović (Novi Pazar). Prema izjavama suvremenika i zemljaka, kao dijete iz sandžačkog sela odrastao je u siromaštvu, ali mu to nije bila prepreka da se svojom upornošću, talentom i ambicijama školuje i da za vrijeme školovanja sam zarađuje, studira i da postane velika ličnost evropske filozofije.
- **Narodna pripadnost:** Bošnjak, vjera – islam, jezik: bosanski i njemački
- **Obrazovanje:** 1941. započeo osnovno obrazovanje, koje je završio u rodnom mjestu. Pohađao gimnaziju u Sjenici, potom Gazi Husrev-begovu medresu i Učiteljsku školu u Sarajevu, kako bi upisao studije filozofije.
- **1956.** – Upisuje studije filozofije i njemačkog jezika na Univerzitetu u Sarajevu.
- **1960.** – Diplomirao je najvišim ocjenama studije filozofije i njemačkog jezika na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.
- **1961.** – Upisao je magistarske studije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu iz oblasti etike.
- **1964.** – Magistrirao je iz oblasti etike, mentor: prof. dr. Vuko Pavićević, o temi „Odnos Marxa prema povijesti“.
- **1964.** – Angažiran je za predavača iz oblasti filozofije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.
- **1964.** – Na Korčulanskoj ljetnoj filozofskoj školi upoznaje se sa istaknutim njemačkim filozofom Ernstom Blohom (1895–1980), sa kojim će ostati u kolegijalnim i prijateljskim odnosima do kraja života i čije djelo će detaljno proučavati u svojoj doktorskoj disertaciji.
- **1970.** – Na Zagrebačkom sveučilištu, Filozofskom fakultetu, pod mentorstvom dr. Gaja Petrovića odbranio je doktorsku disertaciju „Filozofija Ernsta Bloha“.
- **1971.** – U Beogradu će objaviti svoje djelo „Filozofija Ernsta Bloha“ (doktorska disertacija).
- Iste godine dobija stipendiju Aleksander von Humboldt-Stiftunga, namijenjenu naročito odabranim filozofskim poslenicima, koji su naklonjeni struci i humanističkim znanostima. Zahvaljujući ovoj

stipendiji, dr. Muminović će boraviti više godina kod prof. dr. Gerharda Šmita. Ta stipendija će trajati sve do 1973.

- **1975.** – Objavio je djelo *Filozofija i praksa* u Sarajevu.
- **1976.** – Objavljuje djelo *Ljudskost i povijesnost* (Sarajevo).
- **1978.** – Objavljuje ponovo djelo *Ljudskost i povijesnost* i saraduje sa brojnim časopisima u regionu.
- **1982.** – Objavio monografiju u Zagrebu o filozofskim vidicima Ognjena Price.
- **1984–1992.** – Bio je predsjednik Udruženja filozofa i sociologa Bosne i Hercegovine i istovremeno član Predsjedništva Saveza filozofskih društava Jugoslavije.
- **1988.** – Od 1. do 8. maja bio je sudionik i jedan od uvodničara od prvog Kongresa jugoslavenskih filozofa, koji je održan u Hercegovini.
- **1988.** – 9. septembra sa dr. Š. Krcićem i drugim stvaraocima osniva kulturnu manifestaciju „Književni susreti Avdo Međedović“ na Obrovu.
- **1989.** – 30. juna sudjelovao je sa grupom bošnjačkih pisaca u osnivanju Udruženja pisaca Sandžaka, sa sjedištem u Novom Pazaru.
- **1990.** – Značajno doprinosi utemeljenju i razvoju bošnjačkog pokreta u Bosni i Hercegovini i Sandžaku, govoreći na brojnim tribinama, izlažući svoje briljantne besjede.
- **1990.** – Sudjelovao je u osnivanju kulturnog društva Bošnjaka „Preporod“ za Bosnu i Hercegovinu i Sandžak i Vijeća bošnjačkih intelektualaca u Sarajevu.
- **1991.** – Bio je jedan od osnivača Matice Bošnjaka – Društva za kulturu, znanost i umjetnost Sandžaka u Novom Pazaru.
- **1993–1994.** – Objavljuje niz djela u Ankari iz nacionalne bošnjačke problematike u Ankari.
- **1994.** – Boravi u Njemačkoj (na poziv Zijada Čolovića, šefa ureda za Sandžak i mr. Alage Derviševića, urednika „Preporodovih“ izdanja 20 djela) i promovira svoja filozofska i politološka djela.
- **1996.** – Objavljuje mu ista djela publicista Enver Čaušević i mr. Alaga Dervišević u Sarajevu.
- **1997.** – U Sarajevu, a zatim u Tuzli objavljuje djelo *Staljinizam i apsurdnost jednoulja*.
- **1998.** – U Sarajevu objavljuje *Uvod u filozofiju*, Izdavačka kuća „Logos“.
- **1999.** – Ponovo objavljuje u Tuzli svoje djelo *Ethos i ljudsko bivstvovanje*.
- **1999.** – Objavljuje djelo *Zarobljeni um* u Tuzli.
- **2000.** – Počinje da objavljuje svoje životno djelo *Filozofija ideologije* (u tri toma), prva dva toma će izaći izaći 2000. g.

zahvaljujući zauzimanju filozofa Muhameda Mrahorovića, a treći će čekati još 10 godina na objavljivanju.

- **2005.** – U Sarajevu je objavio djelo *Hadži Murad i Sandžak*, koje će biti promovirano na Internacionalnom univerzitetu u Novom Pazaru (o kojem je, između ostalih, govorio autor ove publikacije). U znak zahvalnosti prema naibu-reisu Muradu ef., koji ga je upisao u Gazi Husrev-begovu medresu, napisao je o njemu obimno monografsko djelo.
- **2006.** – Donijeta je odluka o objavljivanju trećeg toma *Filozofija ideologije* u „El-Kalemu“ u Sarajevu, zahvaljujući angažmanu dr. Muhameda Mrahorovića, međutim, i ovaj datum se prolongirao, zato što Mrahorović nije više bio direktor ove izdavačke kuće.
- **2010.** – Konačno je u Izdavačkoj kući „El-Kalem“ u Sarajevu objavljen treći tom *Filozofije ideologije*.
- **2012.** – 24. oktobra u Sarajevu u 77. godini preselio na ahiret. Dženaza je obavljena na mezarju u Buča Potoku, kraj njegove majke Hajruše (iako je Islamska zajednica BiH predlagala da ovaj istaknuti bošnjački filozof bude ukopan na mezarju kod Ali-pašine džamije u strogom centru Sarajeva). Preminuo je u Sarajevu, usljed psihomorstva, od nerazumijevanja nekih izdavača i pojedinih „kolega“, zbog rivaliteta u objavljivanju knjiga, koje su danas postale kultne u bošnjačkoj filozofiji, posebno *Filozofija ideologije*, *Ethos i ljudsko bivstvovanje*, *Uvod u filozofiju* i druge. U njegovoj rukopisnoj ostavštini ostala su mnoga nezavršena esejistička i monografska djela koja čekaju redakciju i objavljivanje.